

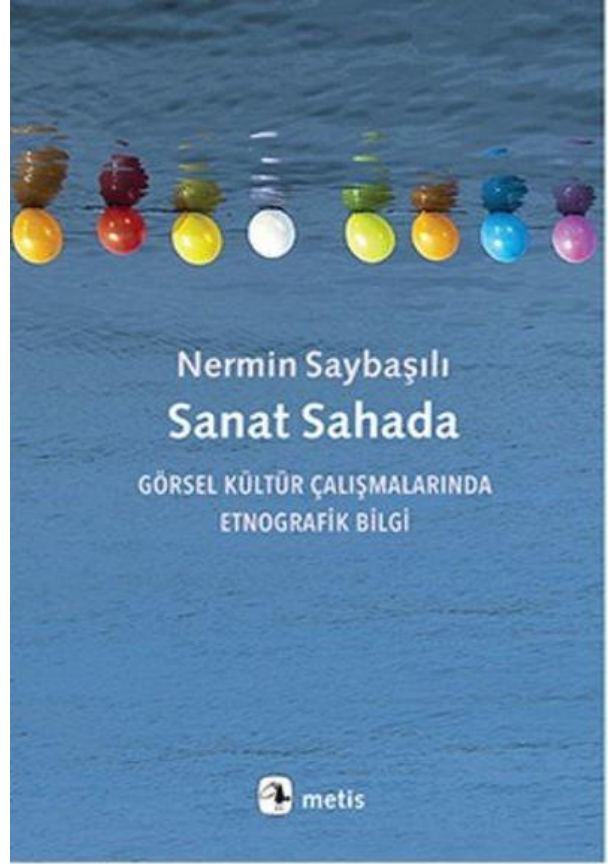
Kitap Eleştirisi

İMGELERİ OKUMAK: ETNOGRAFİ VE SANAT

Cem Koray Olgun*

Saybaşı, N. (2017). *Sanat Sahada: Görsel Kültür Çalışmalarında Etnografik Bilgi*. İstanbul: Metis, 224 sayfa, ISBN-13: 978-605-316-077-9.

John Berger, *Görme Biçimleri* (2010) kitabına şu cümlelerle başlar: “Görme konuşmadan önce gelmiştir. Çocuk konuşmaya başlamadan önce bakıp tanımayı öğrenir. Ne var ki başka bir anlamda da görme sözcüklerden önce gelmiştir” (s. 7). İmge ile olan ilişkimiz işte tam da burada, henüz konuşmadan ve yazmadan önce başlar. Görmeye ve gördüğümüzü anlamlandırmaya çabalarız. Aslında gördüğümüz imgeler üzerine anlamlar inşa ederiz. Nesnelere anlam atfederiz. Neyin değerli neyin değersiz olduğuna karar veririz. Bununla birlikte, iletişim teknolojilerinin durmaksızın gelişimiyle imgenin her zamankinden daha etkili ve görünür olduğu bir çağda yaşıyor olduğumuzu da düşünürsek, okuma



* Dr. Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. simulacr@gmail.com.
Yazının Geliş Tarihi: 05/04/2017 Yazının Kabul Tarihi: 11/06/2017

sırasında oluşturulan anlamın, imgenin kendisini üretenden bağımsız olarak inşa edildiğini ve bu bağlamda imgelerin, bizler için okunmayı bekleyen kültürel nesnelere haline geldiğini söyleyebiliriz. Bu yazının konusu olan *Sanat Sahada* (2017) kitabında Nermin Saybaşı'nın da vurguladığı gibi, "imge ya da nesne bu anlamda doğal değildir. Görüntü ya da görsellik öğrenilen ve öğretilen, empoze edilen ve terbiye edilen, kültürel bir yapı olarak üretilen teknolojidir" (s. 15).

Sanat Sahada, yazarın 2003-2014 yılları arasında çeşitli kitap, dergi ya da sergi kataloglarında basılan makalelerinin yeniden gözden geçirilmesiyle oluşan bir seçki. "Sanat Alanında Düşeyazmak" başlıklı giriş bölümünde, bu seçkide yer alan yazılar arasında metodolojik bir bağlantı kurmaya çalışan yazar, kitabın genelinde, görsel kültür çalışmalarında etnografik bilginin, kendi deyimiyle, "nasıl okunduğunu/okunacağını göstermeyi" amaçlıyor. Saybaşı, Görsel Kültür çalışmalarına dayanarak ve yukarıda zikrettiğimiz imge ya da nesnenin doğal olmadığı argümanından yola çıkarak, kimi zaman kendisi ya da başkaları tarafından yapılmış etnografi çalışmalarını kimi zaman da çeşitli sanatçıların yerleştirme ya da video sanatı örneklerini inceliyor. Metodolojik olarak ise yazar, George E. Marcus ve Michel M.J. Fischer'ın görüşlerinden yararlanıyor. Kitapta yer alan makalelerin eş zamanlı olmasa da metodolojik olarak birbiriyle bağlı olduğunu savlıyor. Bu yazının amacı ise makaleleri tek tek ele almak yerine, yazarın giriş bölümünde bahsettiği kuramsal ve metodolojik tartışma üzerinden etnografi ve sanat ilişkisi üzerine birkaç söz söylemek olacak.

Görsel Kültür ve Etnografi

Yazar, Görsel Kültür çalışmalarının kapsamını açıklarken kendisinin de sıklıkla yararlandığı kültürel kuramcı W.T.J. Mitchell'ın da *What Do Pictures Want: The Lives and Loves of Images* başlıklı çalışmasında da dillendirdiği (2005, s. 343) "Görsel Kültür, yalnızca görsel olanın toplumsal üretimi değil, aynı zamanda, toplumsal alanın görsel üretimini de inceler" görüşüne dikkat çeker (Saybaşı, 2017, s. 15). Dolayısıyla görsel olan ya da imgenin nasıl üretildiği -mevcut imgelerin nasıl anlamlandırıldığı- kadar toplumsalın ürettiği yeni görseller ya da imgeler de söz konusudur. Bu anlamda Görsel Kültür çalışmalarının kapsamı sadece sanatla ya da medyayla sınırlı kalmaz. Her imge ya da nesne kültürel bir üründür ve toplumsal boyutta onu okuma çabasında olana söyleyeceği ya da söyleteceği bir şey vardır. Bu açıdan bakıldığında yazarın da Mitchell'dan alıntıladığı gibi, görsel medya diye bir şey yoktur. Tüm medya "karışık

(*mixed*) medya"dır (Saybaşı, 2017, s. 13). Görsel Kültür çalışmaları bir disiplin olarak bu anlamda temsil meselesini aşan bir kapsama sahiptir. Salt gösteren-gösterilen ilişkisinin de ötesine geçmeye çalışır. Görsel Kültür çalışmaları böylece toplumsalın bütün boyutlarını içermeyi amaçlar.

Bu açıdan bakıldığında, Görsel Kültür çalışmalarının geniş kapsamlı bakış açısı etnografi yöntemine ihtiyaç duyar. Yazarın burada etnografi yöntemine ilişkin olarak George E. Marcus ve Michel M.J. Fischer'ın görüşlerinden yararlandığını yeniden belirtmek gerekiyor. Marcus ve Fischer, etnografiyi kültürel eleştiri olarak yeniden tanımlarlar ve etnografik yöntemi kültürel ve toplumsal pratikleri araştırma ve yazıya dökme metodu olarak ele alırlar (Saybaşı 2017, s. 17). Marcus ve Fischer kendi yöntemlerini geleneksel antropoloji yaklaşımından farklılaştırarak şu şekilde açıklarlar:

Antropologlar her zaman bu tür meseleler hakkında bilgi toplamışlardır, ama deneyim etnografisinde deneysel ilgiyi sürdürmek için bu tür materyalleri kullanmada yazım stratejilerinde yenilikler gereklidir. Bu deneylerin sorduğu temel soru, özneler için yaşamın ne olduğu ve çeşitli sosyal bağlamlar içinde bu deneyimi nasıl anladıklarıdır. Bu, onların gündelik yaşam tecrübesinin niteliğini sezme için, öncelikle öznelerin kolektif olarak üretilen sembollerinin gözlemlenmesine ve yorumlamasına dayanan konvansiyonel işlevselci etnografilerden ziyade farklı türlerde araştırma kategorileri ve farklı metin düzenleme biçimlerini gerektirir. Bugün, etnografya yazarken, toplumsal faaliyete göreceli olarak daha az ilgi gösterilirken, kategoriler, metaforlar ve kültürleri hakkında etnografılara bilgi veren anahtar kişilerin (kaynak kişi) şekillendirdikleri retoriklere ise daha çok önem verilir. (Marcus & Fischer 1999, s. 46-47).

Anlaşılabacağı üzere Marcus ve Fischer'ın deneyim etnografisi, geleneksel etnografi yaklaşımını aşan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Onlara göre bu yöntem antropolojide yeni çalışma alanları ve konularının ortaya çıkmasına olanak verir. Antropoloji burada yazarların deyimiyle "kültürel eleştiri olarak yurduna geri [dönmektedir]" (Marcus & Fischer 1999, s. 111). Saybaşı (2017, s. 17) bu yaklaşımı anlatırken "deneyim etnografisinin saha araştırmasından elde edilen tüm bulguların eleme ya da sınıflandırma yapılmaksızın kullanılmasıyla mümkün olacağı" çıkarımını keskin bir biçimde yapmaktadır. Oysa Marcus ve Fischer bunu "Deneyim etnografileri, geleneksel analitik monografilerde damıtılarak sunulan bilgiden daha zengin ve daha kapsamlı bir biçimde, antropologların saha çalışmasından elde ettikleri bilginin tamamını kullanmaya çabılıyor." (1999, s. 43) şeklinde ifade ederler. Her iki ifadede de

saha çalışmasından elde edilen verilerin tamamının kullanılmasından söz edilmesine rağmen Saybaşı'nın ifadesi, deneysel etnografinin metodolojik açıdan "kuralsız" olabileceğini ima ediyor. Marcus ve Fischer ise saha verilerinden tam olarak yararlanma çabasını, gereksiz teknik kategori ve temalardan olabildiğince kaçınmak ve veriyi daha çok ön plana çıkarmak şeklinde temellendiriyorlar. Dolayısıyla burada iki yaklaşım arasında ufak da olsa bir farklılık görülebiliyor. Ancak bu yazıda bu türden bir metodolojik tartışmayı yürütmek yerine sanat, sanatçı ve etnograf ilişkine değinmek istiyorum.

Etnografik Nesne Olarak Sanat

Saybaşı, sanatı etnografik bir nesne olarak görürken, sanatı belirli bir alana hapsetme fikrinden tamamen uzak durur. Ona göre sanat ve sanat pratiği her yerde gerçekleşmektedir. Yazar bu bağlamda kitaba adını veren "sanatın sahası" kavramını şöyle açıklar:

"Sanatın sahası" sanat pratiğinin üretildiği ve sergilendiği alanların sanat galerisi, müze ya da sinema salonu gibi sabit mekanlardan çok daha fazlasını ihtiva ettiğini vurguluyor, çünkü modern dünyada görsel deneyimimiz formel olarak kurulmuş ve düzenlenmiş görüş alanlarından ve bakış anlarından çok başka ve çok çeşitli yerlerde gerçekleşiyor (Saybaşı 2017, s. 17).

Bu bağlamda yazar, sanatı toplumsal boyutu içinde ele alırken çağdaş sanat örneklerinden video sanatı ve yerleştirme örnekleri üzerinden ilerliyor. Ulus Baker'in "imajları onları verenlere iade edebilmenin sanatıdır" (2011, s. 17) dediği video ona göre bir görme meselesidir (2011, s. 23). Bu anlamda video sanatı, Görsel Kültür çalışmaları açısından oldukça faydalı bir nesnedir. Video sanatı, "görüneni" olduğu gibi burada ve şimdiliği içerisinde aktarabilmesi nedeniyle tarihe görsel bir belge, bir imge bırakmış olur. Bu açıdan video sanatı, yazarın yaklaşımı açısından en az yazı kadar metinseldir. İçinde bulunduğu sosyo-politik ve sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik koşullar altında o an'ı öznel bir biçimde yansıtan ve yine öznel bir biçimde okunacak olan bir imgedir. Dolayısıyla hem bu eseri üreten sanatçının hem de onu okumaya çalışan etnografin yorumları farklılaşabilecektir. Burada yazarın sanata etnografik bir nesne olarak yaklaşımı, akla sanat eleştirmeni ve sanat tarihçisi Hal Foster'ın 'etnograf sanatçı' kavramını getirmektedir. Foster bu kavramı Walter Benjamin'in "Üretici Olarak Yazar" yazısından hareketle tartışır. Foster'ın yaklaşımı açısından bakıldığında sanatçının

etnograf rolünü benimsemesinin, sanatçının kendisini eleştirel bir konuma taşımak zorunda bırakacağı söylenebilir. Dolayısıyla Foster'a göre "etnograf sanatçıda kültürel düzene karşı bir ötekileştirme oluşabilir" (2009, s. 217). Ancak yine Foster'a göre etnograf sanatçının "ideolojik koruyucu" konumuna düşme tehlikesi vardır (2009, s. 216). Bu tehlikenin nedenlerine bakacak olursak;

İlk olarak, politik dönüşüm alanı aynı zamanda sanatsal dönüşüm alanı olduğu, politik öncülerin sanatsal öncüleri de belli yerlere yerleştirdiği ve bazı özel koşullarda onlara vekâlet ettiği varsayımdır... İkincisi, bu alanın her zaman başka bir yerde, ötekinin alanında olduğu varsayımdır... Üçüncüsü ise eğer kendisinden yardım istenilen sanatçı, toplumsal ve kültürel diğeri olarak algılanmazsa, söz konusu olan bu dönüştürücü ötekiliğe erişiminin kısıtlı olacağı varsayımdır (Foster, 2009, s. 216).

Saybaşı'nın çalışmalarında bu bağlamda kendisine etnograf sanatçı rolünü benimsediği söylenebilir. Zira, giriş bölümünde kullandığı "düşeyazmak" kavramı bu rol ile net bir biçimde uyuşmaktadır. Yazar "düşeyazmak" kavramını burada hem sanata düşeyazmak hem de sanatı düşeyazmak olarak çifte bir anlam çerçevesinde kullandığını belirtir (Saybaşı, 2017, s. 13). Ona göre düşeyazmak, düz anlamında "zamanda bir kesintiye, olacak olanın başka bir ihtimale açılması anlamına gelirken metaforik olarsa düşlemek, tahayyül etmek, düş'ü yazmak anlamına [gelir]" (Saybaşı, 2017, s. 13-14). "Kültürel temsillerin bileşik alanına ahenkle eklenen önceden yasalaşmış ilgilere ve baştan sabitlenmiş okumalara/görmelere/ duymalara bel bağlamamak temel ortak derdimiz olmalı. İnadına "düşeyazmalı" (Saybaşı, 2017, s. 15) diyen yazar, "düşeyazmak" kavramı ile kendi metodolojik bakış açısını adlandırmış oluyor. Ama bunu yaparken aynı zamanda ciddi bir sorumluluk da üstlenmiş oluyor. Yazar "düşeyazmalı" diyerek okura verdiği vaadini gerçekleştirebiliyor mu? Kitaptaki makaleler bütünsel anlamda "düşeyazıyor" mu?

"Sanat Sahada" kitabı Görsel Kültür çalışmaları alanında örnek makaleler içeren bir kitap olmasına rağmen yazarın giriş bölümünde detaylandığı yaklaşımı daha sonraki bölümlerle gerekli bağlantıyı kurmakta zorlanıyor. Farklı zaman dilimlerinde yazılan ve çeşitli mecralarda yayınlanmış olan makaleler arasında anlam bütünlüğünü sağlamak oldukça zor. Bu anlamda, giriş bölümü dışında, bir seçki olmanın ötesine geçmekte zayıf kalıyor. Oysa yazarın kitabın sınırlılıklarını anlatırken okuyucuya vaadi, deneysel etnografinin kullanıldığı bir ya da birçok saha araştırmasının sunulması ve saha verilerinin nasıl analiz edildiğinin anlatılmasıydı. Ayrıca Görsel Kültür çalışmalarında sözü edilen disiplinlerarasılığın nasıl sağlanabileceği konusunda önerilerin getirilmesi idi. Bütün bunlar kitabı, alanında vazgeçilmez yapabiliirdi. Ancak

yazarın “düşeyazmak” diyerek başladığı ve “düşeyazılan” ile bitirdiği kitabı okuyucuda yarım kalmış bir film havası yaratıyor. Başka bir anlatımla, “düşeyazmak”, kendisinden bekleneni, “devamı gelecek” bile demeden orada öylece bırakarak, son kertede okuyucuya vaadini gerçekleştirmekten uzak kalan bir çalışma.

Kaynakça

- Baker, U. (2011). *Beyin Ekran*. (E. Berensel, Der.). İstanbul: Birikim.
- Berger, J. (2010). *Görme Biçimleri*. (Y. Salman, Çev.). İstanbul: Metis.
- Foster, H. (2009). *Gerçeğin Geri Dönüşü*. (E. Hoşsucu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Marcus, G. & Fischer, M.M. J. (1999). *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment In The Human Science*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Türkçesi: (2013). *Kültürel Eleştiri Olarak Antropoloji: İnsan Bilimlerinde Deneysel Bir An*. (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Mitchell, W.J.T. (2005). *What Do Pictures Want: The Lives and Loves of Images*. Chicago: The University of Chicago Press.